

Gaye Bakımından Fıkıh ve Tasavvufun Karşılaştırılması

*A Comparison of Fiqh (Islamic Jurisprudence)
and Tasawwuf (Sufism) In Terms of Purpose*

Doç. Dr.

Fetullah YILMAZ

Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

orcid.org/0000-0002-2348-9537

fethullah_yilmaz77@hotmail.com

Doç. Dr.

Adem ÇATAK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

orcid.org/0000-0002-4443-667X

ademcatak@nevsehir.edu.tr

Atıf / Cite as

Yılmaz, Fetullah -Çatak, Adem. "Gaye Bakımından Fıkıh ve Tasavvufun Karşılaştırılması".
Sufiyye, 11 (Aralık/December 2021), 197-228.

Öz

İslâm ilim geleneğinde kelâm, fıkıh ve tasavvuf doğrudan pratik hayatla ilgili üç ilim sayılır. Bu makalede, adı geçen üç ilimden fıkıh ve tasavvuf gaye açısından mukayese edilmektedir. Çalışma bir giriş ve iki ana bölüm olarak tasarlanmıştır. Giriş kısmında her ilme ait olan tanım, konu, fazilet, kaynaklar ve gaye gibi hususlardan bahsedilmekte, gaye ve fayda terimleri üzerinde durulmakta, sonra fıkıh ve tasavvufun gayeleri arasında karşılaştırma yapılmaya çalışılmaktadır. Birinci bölümde fıkıh ve tasavvufun genel gayeleri incelenmektedir. İkinci bölümde ise her iki ilmin amacı ilmi ve ameli olarak iki bakımdan araştırılmaktadır. Özel amaçlar ayrıca ferdi ve içtimâî nizamın tesis ve devamındaki katkıları bakımından ele alınmaktadır. Ferdi ve içtimâî gayeler fıkıhın konularının genel tasnifine göre değerlendirilmektedir. Söz konusu tasnif ibadetler, muâmelât, nikâh (aile) ile ceza hukuku alanlarını kapsamaktadır. Amelî ilim olma konusunda ortaklığa sahip fıkıh ve tasavvufun, hedef ve gayeler bakımından ayrıştıkları ve birleştikleri noktalara dikkat çekilmekte ve bu yönüyle dini yaşayış konusunda birbirlerini tamamladıklarına dair vurgu yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, tasavvuf, gaye, fıkıhın faydası, nefsin tezkiyesi.

Abstract

In the Islamic scientific tradition, kalam (fundamental Islamic beliefs), fiqh (Islamic jurisprudence), and tasawwuf (Sufism) are considered as three branches of Islamic science that is directly concern life. In this article, fiqh and tasawwuf which are mentioned above, are compared in terms of their objectives. The study involves an introduction and two sections. In the introduction, definitions, subjects, virtues, sources, purposes, and other relevant issues of these branches are mentioned and the objectives of fiqh and tasawwuf are compared. In the first section, general aims and benefits of both tasawwuf and fiqh are explicated, while the specific purposes and benefits of both branches are discussed in the second. Special purposes are also discussed in terms of their contribution to the establishment and continuation of the individual and social order. Individual and social purposes are evaluated in compliance with the general classification of the subjects of fiqh. The said classification covers the fields of prayers, deeds, marriage (family) and criminal law. Fiqh and tasawwuf, both of which are common in being practical sciences, are evaluated according to their common and divergent features in terms of their goals and purposes, and it is emphasized that they complement each other in religious living.

Keywords: Fiqh, Tasawwuf, Objective, Benefit of Fiqh, Disciplining of the Nafs.

Giriş

Bir ilmi tahsile başlamanın iki esasa dayandığı kabul edilir: 1. O ilmi bir şekilde tasavvur ve idrak etmek; çünkü başlanacak olan ilim tasavvur edilmediği halde mutlak biçimde bilinemeyeceğinden, zihnin ona yönelmesi mümkün olmaz. 2. O ilmi tahsilde bir faydanın bulunduğunu kabul etmek. Dolayısıyla, bir ilme başlamak, genel olarak da olsa, o ilmi tahsilde bir faydanın bulunduğunu kabul etmenin sonucunda gerçekleşir. Birinci maddede bahsedilen “tasavvur”un zihinde gerçekleşebilmesi için, tâlibin öğreneceği ilme dair hususlar on madde olarak tespit edilmiştir: İlimin ismi, tarifi, hükmü, şeref ve fazileti, gayesi, mevzûu, nisbeti, meseleleri, kaynakları ve kurucusu.¹

Bu makalede fıkıh ve tasavvuf ilimlerinin gayeleri üzerinde durulmaya ve bu iki ilim gaye ve faydaları açısından mukayese edilmeye çalışılacaktır. Zira ilimlerin gaye ve faydalarının ne olduğunu bilmek, o ilme dair değerlendirme yapmak için önemli olduğu gibi, öğrenmek isteyenler için de yönlendirici bir rol oynayacaktır.

İlimlerden elde edilmek istenen gaye ve maksadın yerine bazen fayda, garaz ve illet-i gâiyye tabirleri de kullanılmaktadır. Arapça bir kelime olan “gâye” sözlük bakımından, bir şeyin sonu, yarışın nihayeti, sancak gibi anlamlara gelmektedir. Gaye, her bilgi ve davranışa yön veren maksat olarak tanımlanabilir. İlim veya fiillerin maksadına bu ismin verilme sebebi, hedeflenen hikmet ve maslahatın fiilin işlenmesi sonrasında meydana gelmesi itibariyledir. Fayda adının verilmesine gelince; sözlükte fayda kelimesi işe yaramak, yarar, kâr, kazanç anlamlarına gelmektedir. Bir ilmin tahsili yahut bir amel sonrası meydana gelen hikmet ve maksada, fiilin sonucu ve semeresi olması bakımından “fayda” ismi verilmektedir. Sözlükte ok atılan nişan, hedef, amaç, niyet gibi anlamlara gelen garazın kullanımı ise işlenen fiilden, fâil için amaçlanan hedef olması itibariyledir. İlet-i gâiyyeye gelince, bu kelime, bir fiilden amaçlanan gaye için kullanılır. Fâili, söz konusu fiil üzerine sevk etmeye, yönlendirmeye sebep ve saik olması itibariyle maksada illet-i gâiyye ismi verilmiştir.² Netice

¹ Ali Haydar Efendi, *Düreru'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: Matbaa-i Tevsi-i Tıbbât, 1330), 11; Kırımlı Abdussettar Efendi, *Medhal-i Fıkıh*, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1299), 11-16; İçelli Süleyman Sırrı, *Medhal-i Fıkıh* (Kostantiniyye: Matbaa-i Ebu'z-Ziyâ, 1329), 3.

² Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), “F-y-d”, 3/340; A.mlf., “ğ-y-e”, 15/143; Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh Dersleri Mebâhisinden İrâde*,

olarak gaye, fayda, garaz ve illet-i gâiyye ve maksad kelimelerinin *zât* açısından aynı, fakat *itibar* (dikkate alınma) bakımından farklı ifadeler olduğu söylenebilir.³

Çalışmada görüleceği üzere fıkıh ve tasavvuf ilimleri gaye bakımından pek çok ortak noktaya sahiptirler. Bunun yanında öncelikle belirtmek gerekir ki söz konusu iki ilim kategorik olarak da aynı zeminde buluşmaktadır. Zira pek çok âlimin benimsediği tasnife göre *araç* ve *amaç* şeklinde taksim edilen şer’î ilimlerin amaç kısmı şunlardan müteşekkildir: Kur’ân ilmi, hadîs ilmi ve fıkıh ilmi. Kur’ân ve hadis ilimleri şer’î ilimlerin kaynağı olup bunlar *asli ilimler*; genel anlamıyla fıkıh ilimleri ise bu iki kaynaktan çıkarılan, *istinbat edilen ilimlerdir* (*ulûm-ı müstenbeta*). Görüldüğü üzere amaç ilimlerin üçüncüsü en geniş anlamıyla fıkhıdır. Fıkıhın dışındaki diğer ilimler, bu mânasıyla fıkhaya vesiledir. Fıkıh ilmi de üç kısma ayrılır: İtikâdî fıkıh, ameli fıkıh ve vicdânî (bâtûnî) fıkıh. İtikâdî fıkıh, *fikh-ı ekber*, *ilm-i tevhid* ve *ilm-i kelâm*; ameli fıkıh *ilm-i şerâi’* ve *ahkâm*; itikad ile fiiller arasındaki vicdânî münasebetleri tasfiye ve terbiye edecek olan ilme ise *ilm-i ahlâk* ve *tasavvuf* denmektedir.⁴ Böyle ortak bir zemini paylaşan fıkıh ve tasavvuf ilminin gayeleri bakımından çok sayıda ortak unsura sahip olması tabii görülmelidir.

İlk dönemlerde fıkıh, akaid ve tasavvufun iç içe olduğu malumdur. Bazıları; hakikat ehline göre fikhın gerçek manasının ilim ile ameli birleştirmek olduğunu ifade etmişlerdir. Hakikat ehlinde maksat, diğer ilimler ile tasavvufu kendilerinde birleştirenlerdir. Bu duruma şu diyalog örnek olarak verilmektedir. Ferkad es-Sebehî (öl.131/748-49), Hasan Basrî’ye bir soru sormuş, o da cevabını verdikten sonra, Ferkad demiştir ki: “Ama fakihler senin dediğinin aksini söylüyorlar.” Hasan Basrî buna mukabil şöyle buyurmuştur: “Sen hiç gözlerinle bir fakih gördün mü? Fakih, ancak dünyadan yüz çeviren, âhirete rağbet eden ve kendi kusurlarını gören,

Kazâ ve Kader (İstanbul: Kader Matbaası, 1338), 244; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: MÜ İFAV Yayınları, 1998), 286.

³ Ebu’t-Tayyib Muhammed b. Hasen Kınnevcî, *Ebcüdü’l-ulûm* (Kâhire: Dâru İbn Hazm, 1423/2002), 42; Fetullah Yılmaz, *İslam Hukukunda Vesail-Makasid İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 13-16.

⁴ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm* (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1339-1341), 1/71-73.

Rabbine kullukta dâim olan, Müslümanların ırzlarından uzak duran, onların mallarına tenezzül etmeyen ve hepsine nasihat eden kimsedir.”⁵

İmam Ebû Hanîfe'nin (öl.150/767) fıkıh tanımında da bunu görmek mümkündür. O fikhı şöyle tanımlamıştır: “Kişinin kendi lehine ve aleyhine olan hükümleri bilmesidir.”⁶ Burada fikhın, *fikh-ı dîn*, yani dini bir bütün olarak anlamak ve bilmek anlamında kullanıldığı açıktır. Dolayısıyla fıkıh; âhiret ve şer'ât ilmi demektir, insanlara dünyevî ve uhrevî olarak menfaat ve zarar veren işlerin hükümlerini bildirir. Tarife, itikad, vicdan (kalp) ve davranışlara (amel) dair hükümler dâhildir. İlk zamanlarda, zahiri davranışlara dair şer'î hükümlerden ayırmak için itikadî hükümlere ilişkin meselelere “fikh-ı ekber” deniliyordu. Daha sonra bu meselelere “ilm-i kelâm”; vicdan ve kalbî hayata ait meselelere de “ilm-i tasavvuf ve ahlak (fikh-ı vicdanî)” denmeye başlanmıştır. Fıkıh ismi ise davranışla ilgili hükümlere tahsis edilmiş, kelâm ve tasavvuftan ayrılmıştır. Nitekim daha sonra İmam Ebû Hanîfe'nin tanımına *ahkâm-ı ameliye (amelî hükümler)* yahut *amelen/amel bakımından* kaydı ilave edilerek bu hususa işaret edilmiştir.⁷

Bu çalışmada tasavvuf ve fikhın birbirinden ayrılmasından sonraki süreç itibarıyla tespit edilen gaye ve faydalar ele alınacaktır. Fukahâ ve mutasavvıflar bu iki ilmin faydaları arasında genel ve özel şeklinde bir ayrımı açıkça belirtmemiş olsalar da aralarındaki ayrımlar bakımından değerlendirmek mümkündür.

1. Fıkıh ve Tasavvufun Genel Gaye ve Faydaları

Fıkıh ve tasavvuf dâhil olmak üzere bütün şer'î ilimlerin temel gayesinin insanı iki cihanda saadete erdirmek olduğu belirtilmiştir. İki cihandan maksad, malum olduğu üzere dünya ve âhirettir. Burada önce dünyadaki saadetten ne kast edildiği üzerinde durulacaktır.

Fıkıh ilmini tahsil edenin bu dünyada ulaşacağı saadetin iki türlü olduğu belirtilmiştir: 1. Kendisini cehaletin düzlüğünden çıkarıp ilmin zirvesine

⁵ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz b. Ahmed İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 1/37-38.

⁶ معرفة النفس ما لها وما عليها

⁷ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle* (Dersaadet: Matbaa-i Hayriye, 1326), 1/62-63; Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/14-15.

taşımak ve Allah Teâlâ'nın emirlerine gönülden uymak ve nehiylerden sakınmaktır. Bu netice tasavvuf ilmi için de söz konusudur. 2. İnsanların lehinde ve aleyhinde olan şeyleri onlara öğretmek suretiyle yol göstermek, yardımcı olmak ve aralarında ortaya çıkan dâvaları halletmektir. Dolayısıyla, insanların dünyada hayatlarını sürdürmesi için lüzumlu olan muameleleri en güzel şekilde bilmek ve uygulamak mümkün olacaktır. Bu şekilde dünya işleri (emr-i meâş) intizamlı bir dairede gerçekleşecek ve davaların halledilmesiyle de adalet temin edilmiş olacaktır. Bu da fıkıh bilmeye bağlı olduğundan bu ilme sahip olanların, dünyada izzet ve hürmet sahibi olacakları ifade edilmiştir.⁸

Sıkça vurgulandığı üzere şer'î ilimlerin tahsilindeki gaye, onlarla amel etmektir. İlmin faydası da bu şekilde hâsıl olacaktır. Bunun yanında, bazı âlimlerin dünyevî fayda olarak hürmet görme gibi hususlara dikkat çekmeleri, ilim yoluna yeni sülûk etmiş tâliplerin kalbini ısındırma gayesine matuf olmalıdır. Zira fıkıh ve tasavvuf ilmini tahsilin dünyevî bir sonucu olan izzet ve hürmete kavuşmanın, esasen ilim tahsilinde temel amaç olmadığı görülmektedir. Nitekim İmam Gazzâlî şöyle demiştir:

“İlim talebesi tahsil ettiği ilim ile sadece Allah'ın rızasına niyet etmelidir. Bununla birlikte ahiret yurduna, kendinden ve başkalarından cehaleti gidermeye, dinî hususları ihya etmeye ve İslâm'ın bekasına niyet etmelidir. Zira İslâm'ın bekası ancak ilim ile mümkündür. Yine akıl nimetine ve bedenî sıhhatine karşılık Rabb'ine şükretmek için niyetlenmelidir. Öğrendiği ilimle, asla insanların kendisine yönelmesi, dünya malını celbetmek, sultanın ve başka bir kimsenin yanında ikram görmek için niyet etmemelidir.”⁹

Fıkıhın amaçlarından olan ahiretteki saadet ise Allah Teâlâ'nın izni ile ebedî nimetlere kavuşmaktır. Zira kişi, fıkıh ilmi sayesinde dünyada Rabbinin istediği şekilde yaşama imkânını elde eder, O'nun yasaklarını bilerek bunlardan kaçınır. Bu şekilde amelsizlikten veya yanlış amellerden kaynaklanan ilâhî azaptan kurtulmuş olur. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, sorumluluğundan korktular. Onu insan

⁸ Süleyman Sırrı, *Medhal-i Fıkıh*, 28; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, 1/9.

⁹ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî, *Öğrencinin Rehberi*, çev. Abdullah Suat Demirtaş (İstanbul: Semerkand, 2016), 105.

yüklendi. O çok zalim ve çok cahildir.”¹⁰ Bu âyete göre bütün şer’î teklifler mükelleflerin zimmetinde birer ilâhî emanettir. Dolayısıyla, “Allah size emanetleri ehline eda etmenizi emretmektedir.”¹¹ ayeti gereğince de ilahî talebe konu olan emanetlerin ehline edası aklen ve naklen vâcipdir. Peygamberler gönderip kitaplar indirmenin hikmeti, kullar arasında hakların sahiplerine verilmek suretiyle vazifenin ifasıdır. İşte saadetin anahtarı olan bu ahkâmı bildirmek fıkıh ilminin gayesini oluşturmaktadır. Kısaca, insan şer’î amelî hükümleri bilerek onlara uygun hareket ederse saadet-i dâreye vasıl olur.¹²

Tasavvufun gayesi de bütün enbiya ve evliyanın hedeflediği, insanoğlunun ulaşabileceği en yüksek makam, “Allah’a en güzel bir şekilde kulluk”tur. Diğer bir ifade ile Yüce Allah’ın rızasını kazanabilmek için tüm manevi hastalıklardan kurtularak Allah ve Resul’ünün ahlâkından nasip almaktır. Yani dinin bütün hükümlerine râm olmak, ibadetleri bir alışkanlık halinden kurtarıp ihsan duygusuna kavuşmak, kalben manevi yücelikler istikâmetine yönelenerek sonuçta selim bir kalp ile ilahi rızaya nail olmaktır.¹³

İnsanoğlu “ahsen-i takvim” kılınmışken yaratılış gayesine yabancılaştığında “esfel-i sâfilîn” derekesine düşebilmektedir. İnsanın yaratıldığı şeref ve izzeti korumasının ilk şartı imandır. İmandan sonra ahlak gelir. Bu iki konu bütün peygamberlerin temelde talim buyurdıkları iki temel konuyu teşkil eder. Allah Teâlâ’nın tüm peygamberlere yüklediği tebliğ ve tezkiye vazifesi de aslen insanoğlunun yaratılıştaki sahip olduğu ahsen-i takvim kıvamında bir kulluk hayatı sürmesine matuftur.

Peygamberlerin hayatlarında bizzat deruhte ettikleri bu vazife, vefatlarından sonra ümmetin âlimleri ve evliyası eliyle devam ettirilmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vârislerinden olan evliyâullah ve onların o feyizli nebevî mebadan telakki ettikleri bâtın (kalp) ilmi de Resulullah’ın bu vazifesine veraset¹⁴ ve vekâlet mevkiindedir. Bu

¹⁰ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Ahzâb 33/72.

¹¹ en-Nisâ 4/58.

¹² Süleyman Sırrı, *Medhal-i Fıkıh*, 28; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, 1/9.

¹³ Muhammed Ali Yıldız, “Vanlı Bir Kürt Sûfi: Feqîyê Teyran”, *İlahiyat Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler* ed. Veli Atmaca-Fevzi Rençber (Ankara: Gece Yay. 2019), 90.

¹⁴ “Gerçek âlimler, peygamberlerin vârisleridir.” Ebû Dâvûd Süleyman b. El-Eş’as, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Sayda: el-Mektebetü’l-asriyye, ts.), 3/317

nokta-i nazardan meseleye yaklaşılacak olursa tasavvufun maksadı olan manevî olgunluğun, bir bakıma Hz. Peygamber'in (s.a.v.) insanlarda gerçekleştirmek istediği gayenin tezahürü olduğu söylenebilir. Bu gaye de insanları iman zemininde nefsânî ve kötü huylardan kurtarıp, ahlâk-ı hamîdeye yani manevî olgunluğa ve güzel huylara yükseltebilmektir.¹⁵

Tasavvufun tanımının "Kur'ân-ı Kerîm'i Hz. Rasulullah (s.a.v.) gibi yaşamaya çalışmak"¹⁶ olduğu hatırlanırsa tasavvufun gayesini sadece güzel ahlaka hasretmek onun maksadını ifadede yetersiz kalır. Bu bağlamda tasavvufun, kişiyi insan-ı kâmil düzeyine ulaştırmayı hedefleyen bir ilim olduğunu söylememiz de gerekmektedir. Diğer bir deyişle tasavvufun amacı, istidadı olanları zühd ve takva yolunda kabiliyetleri nispetinde tekâmül ettirerek insan-ı kâmil haline getirmektir.¹⁷ Tasavvuf ehlinin insan-ı kâmilden kastı da kendini ve Rabb'ini hakkıyla bilen, Hakk'a yakınlık neşesini tatmış, nefsin düşmanlıklarına mukavemetle Rabb'yle dost olmuş bir insandır.

Ahzâb suresinin 72. ayetinde zikredildiği gibi zulüm ve cehl insanın mezmum sıfatlarından. Tasavvufun temel gayesi insanın ahsen-i takvim üzere yaratılmışken içine düştüğü bu aşağılık durumdan ve mezkûr ahlak-ı zemimeden kurtarılıp zulüm yerine adl; cehl yerine ilim sıfatlarıyla tezyin edilmesidir.

Tasavvufun gayesi bağlamında ifade edilmesi gereken bir diğer husus da insanın nefs tezkiyesi ve kalp tasfiyesini hedeflemiş olmasıdır. Bu iki hedef, kulun dünya ve ahiret saadeti açısından vazgeçilmez kudsi hedeflerdendir. Nitekim bunları ifade sadedinde, "*Muhakkak ki nefsinin tezkiyesi eden (kötülüklerden arındıran) kurtuluşa ermiş, onu fenalıklara gömen de ziyana etmiştir.*"¹⁸ "*O gün ne mal fayda verir ne de evlat. Ancak Allah'a kalb-i selîm (tertemiz bir kalp) ile gelenler müstesna...*"¹⁹ buyrulmuştur.

Genel gayeleri itibariyle fıkıh ve tasavvufun aynı nihai hedefe iki farklı açıdan ulaştırmayı amaçlayan ilimler olduğu söylenebilir. Fıkıh ve tasavvufun hedeflerinin "ıslah" noktasında buluştuğunu gösteren terim

(No: 3641).

¹⁵ Osman Nuri Topbaş, *İmandan İhsana Tasavvuf* (İstanbul: Erkam Yay., 2017), 33.

¹⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yay., 2005), "Tasavvuf", 634.

¹⁷ Muhammed Ali Yıldız, *Osmanlı'nın Bilgeleri -8- Akşemseddin* (İstanbul: İlke Yay., 2017), 109.

¹⁸ eş-Şems 91/9-10.

¹⁹ eş-Şuarâ 26/88-89.

“nispet” olsa gerektir. Zira bu iki ilmin faydası ile ilgili diğer bir husus da onların “nispet”idir. Fıkıhın nispeti, yani ıslahına yöneldiği alan, mükelleflerin zâhirî fiilleridir. Tasavvufun nispeti ise kişinin bânînini ıslahtır. Dolayısıyla fıkıhın, kişinin davranışlarının ıslahına, yani düzelmesine ve doğru bir şekilde icrasına *nispeti*, tasavvufun kalbin düzelmesine (salâh-ı bânîn) nispeti gibidir. Aynı şekilde akâid ilminin nispeti de akıl, düşünce ve inançtır. Yani nasıl ki akaidin akıl ve inancın ıslahına hizmeti açık ise tasavvufun kalbin düzelmesine (salâh-ı bânîn) ve ahlâkı güzelleştirilmesine (tehzib-i ahlak); fıkıhın da kişinin zâhirî amellerinin ıslahına (salâh-ı zahir) hizmeti öyledir. Farklı anlatımla; fıkıhın nispetinden maksat, fıkıh ilminin faydasının nispet edildiği, yöneldiği alandır. Tasavvuf ilmi için de aynı açıklama geçerlidir. Fıkıh ilmi özellikle davranışlara çekidüzen verir. Şöyle ki bu ilmin görünen fiillere (âmâl-i zâhire) nispeti, akaid ilminin itikada, tasavvuf ve ahlak ilminin ahlaka nispeti gibi olup akaid ilmi itikadın düzeltilmesine, tasavvuf ilmi kalplerin nurlandırılması vasıtasıyla ahlâkın düzeltilmesine hizmetçi oldukları gibi, fıkıh ilmi de mükelleflerin bilcümle fiillerini şer’î hükümlere uygun hale getirerek görevlerin mükellefin zimmetinden düşürülmesine vasıta olarak din ve dünya saadetinin teminine hizmet eder.²⁰

Tasavvufun nispetinin kalbi, niyeti ve ahlâkı ıslaha râci olması hususu da mühimdir. Şöyle ki bir kulun ortaya koyduğu ibadat ve taat ne denli şeriata muvafık olsa, zahiren fıkıhın o ibadetler ile alakalı vazettiği tüm şartları muhtevi bulunsa lakin ihlas noktasından bir noksanlıkla malul olsa, o ibadat ve taatın ind-i ilahide herhangi bir makbuliyeti mevzu-i bahs olamaz.²¹ Bu noktadan hareketle ihlası temin ve bu hedefi tahkike

²⁰ Süleyman Sırrı, *Medhal-i Fıkıh*, 18.

²¹ Fıkıh ibadetin sahih olmasında dış şartların yerine getirilmesi yeterli görür. Konumuza örnek olması bakımından bk: Nesefiyye’de, “Namazda diliyle konuşmadan kalbiyle düzgün cümleler kuran, bir olayı hatırlayan, bir hutbe, mektup veya şiirden beyitler okuyan bir kişinin namazı bozulur mu?” sorusuna, “Hayır, çünkü kalbin ameli namaza zarar vermez.” diye cevap verilmiştir. Fadlullah b. Eyyûb el-Mâcevî, *el-Fetâvâ’-ş-şûfiyye fî târiki’l-Bahâ’iyye* (İstanbul: Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, 1994), 74a. Tasavvuf ise ibadetlerin kabulünde şeriata uygun olmanın yansırı ihlas, huşu ve kulun Rabbiyle kalbi birlikteliğini de şart koşar: Abdullah b. Ahmed b. Hanbel anlatıyor: Bir gün Yahya b. Maîn babama geldi ve “Ma’ruf el-Kerhî’ye gitmek ve onun sözlerini dinlemek istiyorum. Sen de benimle gelsen de beraber gitsek.” dedi. Babam, “Ona sıkıntı vermenden korkarım.” dedi. Yahya, “Ona sıkıntı verecek değilim.” dedi. Birlikte Ma’ruf’a gittik. Ma’ruf babamı görünce, ona tazim ve ikram etti, samimiyet gösterdi, onunla uzunca konuştu. Artık geri dönecekleri zaman Yahya b. Maîn, “Sehiv secdesinin manası nedir? Niçin namazda emredilmiştir?” dedi. Ma’ruf duraklamadan, “Sehiv secdesi kalbin cezası (ukubeti)dir.

en yarayışlı ilim tasavvufudur. Haddizatında ihlas, riya, sum'a vb. kalbî amelleri tahkik ve tahlil sadece tasavvuf ilminin ele aldığı mevzular arasındadır. Bu yönüyle tasavvufun nispetinin sair ilimler arasında mühim bir rol ifa ettiği açık olmakla birlikte aynı zamanda kulluğun sıhhatini temin etmesi bakımından mütemmim bir cüz olduğu da vazıhtır. Tasavvufun nispet noktasından önemini ifade sadedinde ibadetlerin makbul, amellerin salih vasfa kavuşabilmesi, ancak kalbî olgunluk ve dirayetle mümkün olabileceğini bu nedenle de manevî terbiye ile kalbin tasfiye edilmesinin elzem olduğunu söylemek yeterli olacaktır.

2. Fıkıh ve Tasavvufun Özel Gaye ve Faydaları

Fıkıh ve tasavvufun faydalarından bahseden ulema, bunların sayılamayacak kadar çok olduğunu ifade etmişlerdir. Bunları ilmî ve amelî olmak üzere iki kısımda değerlendirmek konuyu etraflıca tespit bakımından yararlı olacaktır. Önce fıkıh ilminin sonra da tasavvufun özel gaye yahut faydalarından bahsedilecektir.

2.1. İlmî Faydalar

Fıkıh bilmenin elbette birçok derecesi vardır. Ancak bunları üç seviye olarak değerlendirmek doğru olsa gerektir. 1. Mübtedî: Fıkıh ilminin henüz ilk aşamalarında bulunan, fikhın meselelerini tasvir ve izaha muktedir olamayan öğrenciyeye denir. 2. Mutavassıt: Orta seviyede bulunan, fikhın meselelerini tasvir ve izah edebilen kişidir. 3. Müntehî: Meseleleri tasvirle birlikte delillerini ortaya koyabilen fıkıhçıdır. Bu kişi artık fakih (müctehid) mertebesine ulaşmış olup meseleleri en doğru şekilde tasvir edebilme ve onların açık ve gizli yönlerini tayin ile hükmü bulup çıkarma gücüne sahip olur.²² Hangi seviyede olursa olsun fıkıh bilen kişi bu ilimden istifade etme imkânına sahip olmakla beraber, aşağıda görüleceği üzere ilmî faydaların kemâli elbette “müntehî” olanlar için söz konusudur.

Allah seni affetsin, Allah'ın huzurunda dururken, niçin Allah'ı unutuyorsun?" cevabını verdi." Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdad* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417), 13/201-202. Konu ile alakalı olarak geniş bir açıklama için bk. Akif Dursun, *Tasavvuf Fıkıh İlişkisi* (İstanbul: Nuh Yayınları, 2021), 227-233.

²² Fetullah Yılmaz, "Fıkıh İlminde Mesele Kavramı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/1 (2016), 206.

Fıkıh bilen bir Müslüman dini doğru anlama imkânına sahip olur. Bu fayda özellikle fıkıh ile usûl-i fıkıh ilminin de tahsil edilmesi halinde tahakkuk eder. Bu durum kendisini başta Kur’ân-ı Kerîm’i anlamada gösterir. Fikhî melekeye sahip olanlar, doğrudan hüküm içermeyen ayetlerden bile hüküm çıkarabilirler.

Fıkıh ilminin Kur’ân’ın inceliklerini anlamaya yardımcı noktasında şu olay dikkate değer gözükmektedir: Abbâsî hânedanına mensup vali, kumandan ve veliaht olan İsa b. Musa el-Haşimî (öl.167/783) bir gün karısına: “Eğer sen aydan daha güzel değilsen, üç talâkla boşsun!” der. Hanımı kalkıp perde arkasına çekilir ve “Sen beni boşamış oldun!” der. Sabah olunca İsa, Abbâsî halifesi Mansur (öl.158/775)’un sarayına gider, ona durumu haber vererek büyük bir sıkıntı içerisinde olduğunu söyler. Bunun üzerine Mansur, fakihleri huzuruna çağırır, onlardan fetva ister. Orada hazır bulunanlar: “Hanımı boş olmuş!” der. Ebu Hanîfe mezhebine mensup bir fakih de oradadır, fakat bir şey demez. Mansur ona: “Sen ne diye konuşmuyorsun?” diye sorunca şöyle cevap verir: “Rahman ve rahim Allah’ın adıyla. *‘Andolsun incire ve zeytine, Sina dağına ve bu emin beldeye ki; biz insanı gerçekten ahsen-i takvîmde yarattık!’*²³ Ey müminlerin emiri! Bu ayetlere göre insan eşyanın en güzeldir, ondan daha güzel hiçbir şey yoktur!” Bunun üzerine Mansur, İsa b. Musa’ya: “Durum, bu zatın dediği gibidir. Haydi, hanımının yanına git!” der.²⁴

Hadisleri anlamada ve onlardan hüküm çıkarmada da aynı faydanın hâsıl olduğu görülmektedir. Mehmed Seyyid’in de ifade ettiği üzere, nice hadis erbabı vardır ki depo gibi hafızalarında binlerce hadis-i şerifi biriktirdikleri hâlde, onların içerdiği fikhî ahkâmı çıkarmaya muktedir değillerdir. Bunlar fukahâdan daha çok hadis bilirlir, lâkin fukahâ gibi onların hakikatlerine nüfuz edemezler. Fakihler, hadisi bunlardan alırlar, fakat onların anlayamadıkları birçok ahkâmı o hadislerden istihraç ile yine onlara anlatırlar. Bu hâl selef âlimleri arasında pek çok defa vaki olmuştur.²⁵

Sadece hadisleri bilen herkes fakih (müçtehit) olamaz. Nitekim Kur’ân hafızı olan herkes de müçtehit olamaz. O sadece hafızdır. Müçtehidin, bütün şer’î ilimlere vâkıf, bunlara nüfuz edecek zekâ ve fikhî bakışa

²³ et-Tîn 95/1-5.

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr Şemsüddîn el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmîl-Kur’ân* (Kâhîre: Dâru’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1384/1964), 20/114.

²⁵ Mehmed Seyyid, *Usûl-i Fıkıh Medhal* (İstanbul: Matbaa-i ‘Âmira, 1333), 170-171.

(nazar-ı fikhî) sahip olması şarttır. Müçtehidin şer'î nassların *menâtlarını*, yani dayandığı illet ve sebepleri, bu illet ve sebeplerin de üzerine bina edildikleri *hikmet-i teşrî* ve Şâri'in maksatlarını bilmesi şarttır. Şâri'in maksatlarını bilmeyen, içtihat ve istinbatlarında onları nazar-ı itibara almayan veya almayı bilmeyen bir hadis hâfızının içtihatları çoğunlukla hatadan kurtulamaz; Şâri'in maksatlarından uzak, hikmet-i teşrîye ile çelişki halinde olur. Sadece hadise yönelenler fukahânın bilmediği hadisleri bilirler; fakat fakih gibi hadislerin şer'î manalarına, illetlerine nüfuz edemezler. Fukahâ, hadisleri onlardan alırlar, fakat onların hadislerden çıkaramadıkları ahkâmı çıkararak yine onlara izah ederler. Meselâ, tâbiîn devrinde hadis imamlarından A'meş (öl. 148/765), İmam Ebû Yusuf'tan bir meselenin hükmünü açıklamasını ister. Ebû Yusuf'un verdiği cevabı A'meş hüsnü kabulle karşılayarak bu hükmü nereden aldığını sorar. Ebû Yusuf cevaben, "Senin bana rivayet ettiğin hadisten." der ve hadis-i şerifi okur. Bunun üzerine A'meş "Ben bu hadisi sen dünyaya gelmeden evvel öğrendiğim halde bugüne kadar manasını anlamamıştım." der.²⁶

²⁶ Seyyid Nesib, "Hanefî Fıkhnın Esasları, Kıyas ve Borçla İlgili Meseleler-I", sad. Fetullah Yılmaz, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2016), 241. Şu olay da fakih ile muhaddisin farkını açık bir biçimde göstermektedir: Ölü yıkamayı iş edinmiş bir kadın günün birinde, içlerinde muhaddislerin büyüklerinden Yahyâ b. Maîn, Ebû Hayseme, Halef b. Salim gibi zatların da dâhil olduğu bir cemaatin hadis müzakeresi ile meşgul olduklarını görmüş. Bu zatların ikide bir: "Bu hadisi filân rivayet etmiştir." "Bu hadisi filândan başkası rivayet etmemiştir." dediklerini işitince, çoktan beri sormak istediği dinî bir müşkili halledebilecek en münasib zevatın bunlar olacağına hükmederek ortalığa: "Hâizin mevtâyı gasletmesi caiz midir?" diye bir sual atar. Oradakiler hep birbirine bakışurlar. Derken öteden, o ilim meclisine iştirak etmek üzere gelen Ebû Sevr görünür. Müçtehid fakihlerden olan Ebû Sevr, hadis rivayet etmekle beraber diğer hâfızlar gibi çok rivayet ile bilinen biri değildir. Meclistekiler onu görünce kadına: "İşte şu gelene sor!" diye işaret ederler. Kadın da yüzünü dönünce hazreti görüp sualini ona irat eder. O da derhal şu cevabı verir: "Evet yıkayabilir. Çünkü Nebiyy-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve selam)'in Aişe (radiyallahu anha)'ya: 'Senin hayız halin senin elinde değildir.' buyurduklarını Kasım b. Muhammed rivayet ettiği gibi, müminlerin annesi Hz. Âişe: 'Tarağı ıslatıp Nebiyy-i Ekrem (salallahu aleyhi ve selam)'in mübarek saçlarını hâiz iken tarardım.' dediği de bize ulaşmıştır. Hâiz, dirinin başını yıkayıp tarayabilirse ölününü öncelikle yapabilir." Oradaki muhaddisler bu cevabı duyunca: "Evet, bunu filân da rivayet etmiştir; bize filân haber verdi, filân tarikten de bize bu ulaştı..." diye çeşitli rivayetlerden bahsetmeğe başlarlar. Kadın bunları bir müddet dinler ve sonra, "Peki, anladık. Ama deminden beri siz nerede idiniz!?" dedikten sonra gider. Bkz. Babanzâde Ahmed Naim, *Sahih-i Buhârî Tecdî-i Sarîh Terceme ve Şerhi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1982), 1/11-12.

Fıkıh bilmenin ilmî faydası sadece Kur'ân ve hadisleri doğru anlamaya has olmayıp hemen bütün ilim dallarında yazılan eserleri, söylenen sözleri ve kanun metinlerini de doğru anlamaya katkı sağlar.²⁷

Tasavvuf da Kur'ân ve sünneti anlamada engin bir bakış açısı sunar. Tasavvufun ayet ve hadisleri idrakte takip ettiği yol bizzat amelin neticesi olarak elde edilen furkan ve hikmet yoludur. Bu bağlamda mutasavvıf, *“Ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız; O, size iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış (furkan) verir ve sizin kötülüklerinizi örter, sizi bağışlar. Allah, büyük lütuf sahibidir.”*²⁸ ayetini kılavuz edinir. Ayet-i kerimeye dikkat edilirse takva üzere bir hayat yaşamamanın, kulu-daha önce sahip olmadığı- bir bilgi türüne/furkana ulaştıracağıının müjdelendiği görülür. Tasavvufun bilgiyi yaşamaya odaklandığı düşünülürse, bildikleriyle âmil bir mutasavvıfın bu yolla ayet ve hadisleri daha doğru anlayabilecek bir anlayışa, furkana kavuşacağı umulur. Nitekim şu ayet-i kerimeler de gönül aydınlanması sayesinde ortaya çıkan vehbî ilme delâlet etmektedir: *“Takvâ üzere olunuz ki Allah size öğretsin.”*²⁹ *“Allah'tan korkun ve Rasûlü'ne inanın ki, Allah size rahmetinden bir pay ayırsın, sizin için, ışığında yürüyeceğiniz bir nur ortaya koysun.”*³⁰

Bu ayetlerde geçen “furkan, rahmet ve nur” gibi kavramlar, bir bakıma insanda tasavvufî terbiye sonucunda gerçek benliğini bulup ve bu sayede meydana gelen gönül aydınlanması sonucu ortaya çıkan ilm-i ledün veya vehbî ilim diyebileceğimiz keşf, feth ve ilhamlar, ruhî tecrübe ve sezilerdir.

Mutasavvıflardan Sühreverdi, Kur'ân ve sünneti doğru anlamaya yarayan ledünnî ilmin ciddî şekilde amel işlemeye bağlı olduğunu ve bir kısım mevhibeler olmaksızın zuhur etmeyeceğini şu şekilde ifade eder:

“Eğer mürit, çokça Kur'ân okur ve kalbini diliyle söylediğine uygun hâle getirmeye çalışırsa kelâm-ı ilahî dil üzerinden akararak nefsin itirazlarına mâni olur ve sâlik, kolaylıkla Kur'ân okuyup namaz kılmaya başlar.

²⁷ Bu hususu fıkıh usulü bağlamında Muhammed Ebû Zehra şöyle ifade etmiştir: “Fıkıh usulü, hukuk tahsili sadece şeriati doğru anlamaları için lüzumlu değil, aynı zamanda kanunları layıkıyla anlayabilmeleri için de bu ilme şiddetle ihtiyaçları vardır; zira bu ilim, kelimelerin delâletlerini, nass ve diğer sözlerin ne ifade ettiğini açıklamaktadır.” Muhammed Ebû Zehra, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, çev. Abdülkadir Şener (Ankara: Fecr Yayınları, 1994), 14.

²⁸ el-Enfâl 8/29.

²⁹ el-Bakara 2/282.

³⁰ el-Hadîd 57/28.

Tilâvet ve namazdaki bu suhulet gönlü nurlandırır. Kelâm-ı ilâhînin nuru, cevher olarak kalbe yerleştiğinden Kur’ân tilâveti zât-ı ilâhînin zikri me-sabesinde olur. Cenâb-ı Hakk’ın kelâm sıfatının azametini müşahede ile kelâm-ı ilâhînin nuru kalpte toplanır. Bu tür mevhibe-i ilâhîler olmadan kula ledün ilminin kapıları açılmaz.”³¹

Sühreverdî, kırk gün süreyle bu riyazet ve zikre ihlâsla devam eden sâlikin ilm-i ledüne ereceğini ve kalbine ilim ve marifet pınarlarının ak-maya başlayacağını ise şu şekilde ifade eder:

“Âdemoğlunun kendini Allah’a ibadete vererek, her şeyiyle O’na yö-nelmesi ve gündelik maişet endişesinden sıyrılması, onu içinde bulun-duğu bu hicaplardan kurtarır. Perdelerin zail olması ölçüsünde bütün ilimlerin kaynağı ve merkezi demek olan huzur-ı ilâhîdeki kurb menziline yaklaşır. Erbain tamamlanınca bütün hicaplar, zail olarak ilim ve marifet ona doğru akmaya başlar.”³²

Tasavvuf terminolojisinde ele alınan vehbî ilim anlayışı da bildikleri ile amel eden kula Allah’ın bir lütfu olarak bahşettiği ilmi ifade eder. Kasas suresinde Hz. Musa’ya (as.) muhsin olması neticesinde ilim ve hikmet verildiği şu şekilde ifade buyurulmuştur: “Musa, olgunluk çağına ulaşıp gelişimini tamamlayınca, biz ona ilim ve hikmet verdik. Biz, iyilik edenleri (muhsinleri) böyle mükâfatlandırırız.”³³

Tasavvufun hakkı batıldan ayırt edici furkana kavuşturan bir yol olması bağlamında nefsi kibir, ucub, riya vb. mezmum özelliklerden temizlemesi de üzerinde durulması gereken bir husustur.³⁴ Nitekim “Dünyada haksız yere kibirlenip büyüklük taslayanları, ayetlerimi gereği gibi anlamaktan uzaklaştırırım.”³⁵ ayeti, Allah’ın ayetlerini anlamaya mâni kibir, ucub, haset ve dünya sevgisi gibi kalbî hastalıklar, tasavvufî terbiye ile tedavi edilmediği müddetçe, Kur’ân’ın esrarından hisse alabilmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir.

Fıkıh, dinin kaynaklarını özellikle aklî seviyede doğru anlamaya katkı sunarken, tasavvuf kalbî bakımdan ileri seviyede bir kavrayışa

³¹ Ebu Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Me'ârif* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 428/1), 71b.

³² Sühreverdî, *Avârif* (Nafiz Paşa, 821/1), 68b.

³³ el-Kasas 28/14.

³⁴ Muhammed Ali Yıldız, *Akşemseddin'de Allah, Kâinat ve İnsan* (Ankara: Kalem Neşriyat, 2017). 209.

³⁵ el-A'raf 7/146.

götürmektedir. Dolayısıyla ilmî faydalar bakımından fıkıh ve tasavvufun dini doğru anlamayı hedefledikleri yahut böyle bir sonuca ulaştırdıkları için birleştikleri söylenebilir.

2.2. Amelî Faydalar

Amelî olarak; fıkıh ilminin kişinin hayatını doğru bir şekilde yaşamasına, yanlışlardan uzak durmasına katkısı büyüktür. Zira kişi yanlışın, günahın ne olduğunu bilmedikçe ondan kaçınmaz. Nitekim hadis-i şerifte “Bir fakih, şeytana karşı bin âbiden daha güçlüdür.”³⁶ buyurulmuştur. Zira kendini ibadete veren bir kişi şayet fıkıh bilmezse, şeytan onu -ibadetini bozacak/ifsat edecek şeyleri telkin ederek- kandırabilir.³⁷ Burada fakihin takva ve vera‘ sahibi olması gerektiği belirtilmiştir. Zira eğer o verâ‘ sahibi değilse, derecesi ibadetlerin inceliklerini bilmeyen bir âbiden daha aşağı olur. Çünkü bu haliyle şeytan onu bilfiil hükmü altına almış, onu yenmiş demektir. Kaldı ki takva fıkıhın meyvesidir.³⁸

Fıkıhın amelî faydalarını açıklama bağlamında “Fıkıh öğren, zira iyilik ve takvaya sevk eden en faziletli şey budur. İyilik ve takvaya en yakın yol da odur. Her gün ziyadesiyle fıkıhtan istifade et, öğren ve faydalar denizinde yüz. Çünkü vera‘ sahibi bir fakih, şeytana karşı bin âbiden kesinlikle daha güçlüdür.” denilmiştir.³⁹

³⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Dimaşk: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1430/2009), “Ebvâbu’s-sünne”, 17 (No: 222).

³⁷ Nitekim İbn Teymiye’nin zikrettiğine göre Abdülkadir Geylanî hazretleri şöyle anlatmıştır: “Bir keresinde ibadet ediyordum. Üzerinde nur bulunan büyük bir arş gördüm. Bu nur bana seslendi: ‘Ey Abdülkadir! Ben senin Rabb’inim, başkalarına haram kıldıklarını sana helâl ettim!’ Cevap verdim: ‘Sen, kendisinden başka ilâh olmayan Allah’ın öyle mi! Defol buradan ey Allah’ın düşmanı!’ Bunun üzerine bu nur darmadağın oldu ve kopkoyu bir zulmete dönüştü. Arkasından da şöyle seslendi: ‘Ey Abdülkadir, benden dinindeki fıkıhın, ilmin ve ulaştığın mertebeler sayesinde kurtuldun. İnan ki, ben aynı şeyle yetmiş kişiyi saptırdım.’ Abdülkadir Geylanî’ye soruldu: Onun şeytan olduğunu nasıl bildin?’ Şöyle dedi: ‘Bana ‘Başkalarına haram kıldığımı sana helâl ettim.’ demesinden; çünkü biliyordum ki Hz. Muhammed’in (s.a.v.) şeriatı nesh olunmaz ve değiştirilmez. Bir de onun ‘Ben senin Rabbinim.’ deyip de ‘Ben, zâtımdan başka ilâh olmayan Allah’ım!’ diyememesinden.” Bk. Takyyüddin Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiye, *Mecmû’u’l-fetâvâ* (Medine: Mecma’u’l-Melik Fehd, 1416/1995), 1/172.

³⁸ Vera‘ın dört mertebesi vardır. 1. Açık haramlardan kaçınmak; şahidin âdil sayılması için gereken mertebedir. 2. Salihlerin vera‘ı; şüpheli şeylerden sakınmak. 3. Muttakilerin takvası; harama götürmesinden korkulan helal şeyleri terk etmek. 4. Siddıkların vera‘ı; Allah Teâlâ’nın dışındaki şeylerden yüz çevirmek. Bk. İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 1/40.

³⁹ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 1/40.

Müslümanların dünyevî ve uhrevî, hayatla ve ölümle ilgili, ictimâî ve iktisadî bütün işlerini tanzim etmesi, bu suretle onların saadet ve selametlerini temin etmeyi hedeflemesi de fıkıhın amelî faydaları cümlesinden olarak zikredilebilir.

Fıkıhın amelî faydaları sadece kişilerin hayatta olduğu süre zarfına inhisar etmez. Zira bu ilim; insanların hayatları süresince karşılaştıkları bütün muameleleriyle ilgilendiği gibi, ölümleri halinde de kendilerine karşı gösterilmesi lazım gelen ihtiramın ifasını da Müslümanlara bir vazife olarak verir. Bu kapsamda ölenin geride bıraktığı mallarının güzel bir şekilde korunması ve mirasçılara dağıtılması ile küçük çocuklarının himayesini de Müslümanların uhdelere havale eder.⁴⁰

Fıkıh gibi tasavvufun da bir takım amelî faydaları mevcuttur. Bu mevzuda ilk olarak ifade edilmesi gereken amelî fayda, yaşanılan hayatın bin bir türlü meşgale ve dertleri içerisinde gönül huzurunu yakalamaya vesile olmasıdır. Gerçekten de sûfi bakış açısıyla olayları değerlendiren bir kimse hayatın keşmekeşi içinde boğulmayacak ve her olanda bir hikmet ve hayrın bulunduğunu tefekkürle gönlünü dert ve gamdan azade kılacaktır. Bu halin örneklerini Kur'ân-ı Kerîm'de yüce peygamberlerin hayatlarında görmekteyiz. Korku ve dehşet içinde Mısır'dan çıkan Hz. Musa (a.s.) açlık ve yorgunluk halinde derin bir teslimiyet ve tevekkülle Rabb'inden hayır istemiş ve asla bezginlikle isyana düşmemiştir.⁴¹ Yine önce kuyuya sonra da zindana atılan Hz. Yusuf (a.s.) da bu hallerin hiçbirisinde isyana düşmemiş hep gönül huzuru içinde teslimiyet ve rıza halinde bulunmuştu.⁴² Birçok hastalığa müptela olan Hz. Eyyûb'un (a.s.) teslimiyet ve rıza hali sabrına yansımış ve O'nun takdirine rızanın verdiği bir gönül huzuruyla yaşamayı başarmıştı.⁴³ Kısaca örneklendirdiğimiz bu yüce peygamberlerin kalbî hallerini elde etmeyi amaçlayan tasavvufun müntesiplerinde de bu vb. halleri görmek mümkün olmuştur. Tac u tahtını terk eden İbrahim Edhem'deki (öl. 161/778)tevekkül hali,⁴⁴ müderrislik görevini bırakarak devrin meşhur şeyhi Abdullah Dehlevî'nin

⁴⁰ Mustafa Sabrî, *Zübdetü'l-fıkıh* (Şumnu: P. Penef Matbaası, 1943), 7.

⁴¹ el-Kasas 28/24.

⁴² Yûsuf 12/33.

⁴³ el-Enbiyâ 21/83.

⁴⁴ Feridüddin Attar, *Tezkiratü'l-evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Semerkand Yay. 2015), 164.

(öl. 1240/1824) önünde diz çöken Halid-i Bağdadî'nin (öl. 1242/1827) fakr ve mahviyet hali⁴⁵ ilk akla gelen örneklerdir.

Tasavvufun amelî faydalarından birisi de sûfiyi dünyevî korku ve üzüntüden kurtarmasıdır. Bu anlayışın dayandığı temel nokta, “*Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de...*”⁴⁶ ayetinde ifadesini bulmuştur. Tasavvufun temel amacı sûfiyi dünya sev-dasından kurtararak sadece Allah'a muhabbet duyan bir hale getirmektir. Bu makama muhabbetullah denilmektedir ki marifetullahın derecesi de ancak muhabbetullah nisbetindedir. Muhabbetullaha erişmiş bir kulun Allah'ın dostu/velisi olduğu açıktır. Mezkûr ayet ise Allah'ın dostlarında korku ve üzüntünün bulunmayacağını müjdelemektedir. Tasavvuf literatürü gönlünden dünyaya ait korku ve endişeleri çıkarmayı başarmış sûfilerin örnek hallerini sergileyen eserlerle doludur.

Tasavvufi düşüncenin amelî faydalarından biri de varlığa ve hâdisata umumi bir nazarla bakabilmeyi temin etmesidir. Bu hayatın anlamı üzerinde düşünen bir insanın hayatını anlamlı hale getirebilmesinin yolu da hayatı tüm yönleriyle bir değerlendirmeye tâbi tutacak derinlikli bir bakış açısına yani irfana sahip olmasıdır. Bu bağlamda tasavvuf insana, bu hayatın faniliğini, gerçek hayatın ahiret hayatı olduğunu, bu hayata terakki için gönderildiğini, tüm mahlûkatın asli bir gayeye matuf olarak var edildiğini, insanın gaye-i aslîsinin ise ayrı kaldığı ana yurduna razı olmuş ve razı olunmuş olarak dönmesi olduğunu, insanın bu âlemde Hakk'ın bir şahidi, daha özelde O'nun halifesi, O'nun adına hak ve adaletin, rahmet ve şefkatin bir temsilcisi ve tüm kabiliyet ve yetenekleriyle ıslah ve imarın taraftarı olması gerektiğini hatırlatan bir bakış açısını kazandırır.

3. Fıkıh ve Tasavvufun Ferdi Terbiye ve İctimai Nizama Dair Gayeleri

Fıkıh ile tasavvufun ferdî terbiye ve toplum nizamına yönelik gayeleri esasen bu ilimlerin amelî faydalarıyla doğrudan ilgilidir. Dolayısıyla amelî faydaların bir alt başlığı olarak ele alınması daha makul gözüke de burada ele alınacak hususların daha özel bir mahiyet arz etmesi, farklı bir başlık altında değerlendirilmesi kanaatine sevk etmiştir. Burada

⁴⁵ Osman Nuri Topbaş, *Altın Silsile* (İstanbul: Erkam Yayınları 2017), 445-6.

⁴⁶ Yûnus 10/62.

meseleler yine önce fikhî açıdan değerlendirilecek, sonra tasavvufî bakımdan ele alınacaktır.

Bazı çalışmalarda fikhî ahkâmın fayda ve gayeleri ve hukuka olan ihtiyaç bakımından izah edilirken konuya iki açıdan yaklaşıldığı görülmektedir: 1. Ferdin terbiye ve eğitime bakan yön, 2. Toplum nizamına bakan yön.

3.1. Ferdî Terbiye Açısından

Bazı ilim ehlinin tespitine göre fikhin ana mevzularını teşkil eden ibâdât, münâkehât (evlenme), muâmelât ve ukubât (suçlar ve cezalar) alanlarına dair hükümler, insanda bulunan üç kuvvetin terbiyesine yönelik olarak meşru kılınmıştır. Şöyle ki, peygamberlerin gönderiliş gayesi, dünya ve ahirette kulların hal ve işlerinin intizam üzere olmasıdır. Bu ise ancak onlarda bulunan nutk/idrâk/akıl (düşünme, anlama), şehvet ve gazap (öfke) güçlerinin⁴⁷ terbiye edilerek itidal üzere olmasıyla sağlanabilir. Bunun sağlanması ise onlarla ilgili neyin nasıl yapılacağıın bilinmesi, yani bu üç güce dair ahkâmın beyan edilmesiyle mümkündür.

Tasavvufun temel gayesi olan insanın nefsini tezkiye ve kalbini tasfiyeyi gerçekleştirmek üzere insanın nefsini, mahiyeti ve gücünü tanımasını temin sadedinde tasavvufi eserlerde birçok açıklama ve yorumlar yapılmış; tezkiye-i nefsi mümkün kılacak seyr u sülûk için yol ve usuller belirlenmiştir. Bu açıklamalara baktığımızda tasavvufun insanda sayılan üç kuvvetin itidal üzere olmasını temin edecek bir terbiyeye çaba sarf etmesi yönüyle fıkıhla ortak paydada buluştuğunu görürüz. Şöyle ki:

3.1.1. Fıkıhtaki “ibadetler”le ilgili hükümlerin pek çok hikmetleri bulunmakta ise de insanın düşünme ve akletme gücünün itidal üzere olmasını temin ederler. Çünkü ibadetler, düşünme gücünün (kuvve-i müfekkire) terakkisine vesile olarak insanı fikren yükseltir ve tabiat âleminin ötesi hakkında düşünmek için bir imkân sunar. Dolayısıyla fıkıh; Müslümanlara Hâlık-ı zülcelâl’e muhabbet ve ubudiyetin lüzumunu

⁴⁷ 1. Akıl kuvveti, hakikatleri ve işlerin sonunu idrak, maslahat ile mefsedetlerin arasını ayırma gücüdür. 2. Şehvet kuvveti; menfaatleri kazanma ve lezzetli ve zevkli şeyleri arzulama gücüdür. 3. Öfke kuvveti de korkulu ve tehlikeli şeylere atılmanın ve başkalarına karşı üstün olma ve yönetmeye meyil ve iştiyak gücüdür. Bk. Mehmed Seyyid, *Usûl-i Fıkıh Dersleri Mebâhisinden İrâde*, 259-260.

bildirerek ibadetlerinde Şeriat'ı gösterir. Bu suretle yapılan ibadetler hata ve fesattan muhafaza edilmiş olur ve bunun dünyada ve ahirette faydası görülür.

Fıkıh ve tasavvuf ibadetlerde niyet bahsinde aynı noktada buluşur. Bu buluşma da aynı konu üzerinde olsa bile mahiyet açısından farklıdır. Fıkıh ibadetin sahih olması için niyetin nasıl olması gerektiği üzerinde durur. Örneğin farz bir namazın ifasında kasten nafileyne niyet edilmesinin farz namazın iadesini gerektirip gerektirmeyeceğini tartışır. Tasavvuf ise eda edilen bir namazda kişinin yanındaki insanların kıldığı namazı beğenmeleri niyetiyle tadil-i erkâna özen göstermesinin namazın ihlasına zarar verip vermeyeceğini tartışır.

3.1.2. İnsandaki şehvet gücünün mide (yeme) ile ilgili olan kısmının düzgün olması için “muâmelât” ahkâmı meşru kılınmıştır. Buna binaen fıkıh; alışveriş, şirket, havâle, kefâlet gibi, insanlar arasında cereyan eden muamelelerde doğru olan tavır ve davranışları Müslümanlara gösterecek onların içtimâî ve iktisadî hayatlarını yönlendirerek ve helal kazanç yollarını öğretir.

Tasavvuf ise insanlar arası ilişkilerde dikkat edilmesi gereken hususları genel bir tabir olarak edep kavramı içerisinde ele alır. Malumdur ki insanlar birbiriyle sadece hukuki sınırlar içerisinde ilişkiler kurmazlar. Tasavvuf bu noktada fıkıhın detaylı olarak ele almayıp genel hükmünü belirttiği, içeriğinin doldurulmasını hayatın normal akışına bıraktığı bu alanları doldurur. Örneğin anne-babaya gösterilmesi gereken hürmet; misafiri karşılama ve ikram, mahlûkata karşı konulması gereken hakkaniyet ve şefkat; eş, dost, akraba ve komşularla ilişkilerde gözetilecek edep ve mürüvvet hep tasavvufun ele aldığı konular cümlesindedir. Bu anlamda tasavvufun bayraklaştırdığı “tazim li emrillah şefkat li halkillah”⁴⁸ olarak belirlenen genel prensibi konuyu en genel anlamda özetlemeye kâfi bir anlayış ortaya koyar.

Tasavvufta muamelât bahsinde helal kazanmak ve helal gıda ile beslenme konusu da büyük ehemmiyeti hâizdir. Helal gıda ile beslenmeyen bir kimsenin duasının kabul olunmayacağına dair hadis-i şerif⁴⁹ sûfilerin

⁴⁸ Allah'ın emrini ifa edip hürmet etmek ve tüm mahlûkata şefkat göstermek.

⁴⁹ Resûlullah (s.), “Ey insanlar! Allah Teâlâ temizdir, ancak temiz olanı kabul eder. Allah, peygamberlerine emrettiği şeyleri müminlere de emretti.” buyurdu ve şu ayetleri okudu: “Ey peygamberler! Temiz olan şeylerden yiyin, güzel işler yapın. Ben sizin yaptıklarınızı hakkıyla bilmekteyim.” (Mü’minûn, 23/51) “Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin...” (Bakara, 2/172) Sonra Resûlullah (s.) uzun yolculuklar yapmış, üstü başı tozlanmış, saç

helal gıdaya büyük önem vermesinin temel nedeni olmuştur. Haram bir tarafa şüpheli bir gıdanın bile kişinin manevi halini olumsuz etkileyeceği mutasavvıflarca genel kabul bir husustur.⁵⁰

3.1.3. Şehevî gücün ferc (cinsel organ) ile ilgili yönünün kurala bağlanması ve doğru yönlendirilmesi için de “münâkehât ve mufârakât (evlenme ve boşanma)” hükümleri teşri kılınmıştır. Fakih müfessir Yazır’ın ifade ettiği üzere “İnsanları her derde sokan şehvetlerin esası, batın ve ferc şehvetidir. İnsanın insanlığı da bunlara hâkim olmasındadır.”⁵¹

Tasavvuf da nefsin diğer arzularının terbiyesi yanında şehvetinin itidaline de çaba sarf eder. Bu noktada tasavvuf fıkhıtan farklılaşır. Dikkat edilirse fıkıh insanın şehevî gücünü teskinine veya terbiyeye değil de onun meşru şekilde istimaline odaklanır. Rabbin rızasına uygun bir şekilde evlenerek nikâh müessesesi altında nefsin bu gücünün itidalini hedefler. Fıkıhın ürettiği bu çözümün nefsin şehevî gücünü teskin etmeye her zaman yeterli olmadığı açıktır. Nitekim varit olan bir hadis-i şerifte “*Evlenen dininin yarısını tamamlamıştır. Diğer yarısı içinse Allah’tan korksun*” buyurulmuştur.⁵² Anlaşılacağı üzere sadece evlilik nefsin şehevî gücünü terbiye ve teskinine yetmiş olsaydı Allah’tan korkma uyarısı abes olurdu. Tasavvuf bu noktada nefsin şehevî gücünün terbiyesini gaye edinir. Bu gayeyi teminde tasavvuf evliliği meşru ve yararlı bir vasıta olarak görür. Bunun yanında tasavvufta nefsin tezkiyesinde riyazet, uzlet, sohbet, sefer, tefekkür, gece ibadeti, murakabe ve zikir gibi birçok farklı araç da kullanılır. Tasavvufun bu vasıtalarla elde etmeyi amaçladığı hedef haram

---

başı dağılmış, ellerini göğe uzatarak, “Yâ Rab, yâ Rab!” diye yalvarıp yakaran bir adamdan söz etti ve “Fakat onun yediği haram, içtiği haram, giydiği haramdı. Haram ile beslenirdi. Peki, böyle birisinin duası nasıl kabul edilsin?” buyurdu. (Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi’u’ş-şâhîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabîyyi ts.), 2/703, (No: 65); Muhammed b. İsbâ b. Sevre b. Musâ b. Ed-Dahhâk, et-Tirmizî, *el-Câmiu’l-Kebîr, Sünenü’t-Tirmizî*, thk. Beşşâr İvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmi 1998), 5/70 (No: 2989).⁵⁰ Ebu Bekr Dukki (ö. 363/973), “Mide, yeneceklerin toplandığı bir yerdir. Oraya helâl yiyecekler atarsan, organlardan salih ameller zuhûr eder. Helâl olduğu şüpheli gıdalar atarsan, Allah Teâlâ’ya giden yol hususunda şüpheye düşersin, haram gıda attın mı seninle Allah’ın emri arasında bir perde olur.” demiştir. Ebu’l-Kasım Abdülkerim, el-Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye fi ilmi’t-tasavvuf*, haz. Maruf Zerrik-Ali Abdulhamid Baltacı (Beyrut: Daru’l-Hayr, 1993), 412; Öncel Demirdaş, “Riyazet Eğitimi ile Gerçekleşen Manevî Olgunluk”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/1 (2011), 82.

⁵¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Yenda Yayın Dağıtım, ty.), 1/506.

⁵² Ebu’l-Hasen Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman el-Heysemî, *Mecme’u’z-Zevâid ve Menbe’u’l-Fevâid*, thk: Hüsämüddin el-Kudsî (Kahire: Mektebetü’l-Kudsî 1414/1994), 4/252 (No: 7310).

ve şüpheliler dairesinden uzak durabilmeyi başarmış bir nefes sahip, samimi ve muti Müslümanlar yetiştirmektir. Bu nitelikte bir Müslümanın evli olsun olmasın nefsinin şehvî gücünün hırçınlığını teskin etmiş, nezih ve namuslu bir hayat sürmesi beklenir.

3.1.4. İnsanın öfke gücünün kontrolü ve terbiyesi için ise “ukûbât (ceza hukuku)” hükümleri getirilmiştir. Böylelikle fıkıh, beşer olmaları hasebiyle aralarında meydana gelecek dava ve muhakemelerde insanların her türlü haklarının korunması için adaleti uygulamayı emreder. Hukuk karşısında herkese eşit muameleyi emrederek bu vesileyle İslam’ın ulviliğini bütün insanlara ilan eder.

İbadet ve muamelat hükümlerinin payidar olabilmesi, hakkıyla ifası, hakların muhafazası için ceza hükümleri tertip edilmiştir. Ancak herkes kendi hakkını her hususta bizzat alma ve kendisine zararlı şeyleri uzaklaştırma imkânına sahip olamayacağından, ahkâmın uygulanması için imamet-i kübrâya (hilafet) lüzum vardır. Emirler, valiler ve hâkimler imamın (devlet reisi) vekilidirler.⁵³

Tasavvufun temel gayesi olan insanın nefsini tezkiye ve kalbini tasfiyeyi gerçekleştirmek üzere insanın nefsini, mahiyeti ve gücünü tanımasını temin sadedinde tasavvufi eserlerde birçok açıklama ve yorumlar yapılmış; tezkiye-i nefsi mümkün kılacak seyr u sülûk için yol ve usuller belirlenmiştir. Bu açıklamalara baktığımızda tasavvufun insanda sayılan üç kuvvetin itidal üzere olmasını temin edecek bir terbiyeye çaba sarf etmesi yönüyle fıkıhla ortak paydada buluştuğunu görürüz.

Fıkıhla tasavvuf ibadetlerde niyet bahsinde aynı noktada buluşur. Bu buluşma da aynı konu üzerinde olsa bile mahiyet açısından farklıdır. Fıkıh ibadetin sahih olması için niyetin nasıl olması gerektiği üzerinde durur. Örneğin farz bir namazın ifasında kasten nafıleye niyet edilmesinin farz namazın iadesini gerektirip gerektirmeyeceğini tartışır. Tasavvuf ise eda edilen bir namazda kişinin yanındaki insanların kıldığı namazı beğenmeleri niyetiyle tadil-i erkâna özen göstermesinin namazın ihlasına zarar verip vermeyeceğini tartışır.

Tasavvuf ise insanlar arası ilişkilerde dikkat edilmesi gereken hususları genel bir tabir olarak edep kavramı içerisinde ele alır. Malumdur ki insanlar birbiriyle sadece hukuki sınırlar içerisinde ilişkiler kurmazlar.

⁵³ Mustafa Sabrî, *Zübdetü'l-fıkh*, 6-7; Ali Receb es-Sâlihî, *Tahkiku mebdâii'l-ulûmi'l-ehade aşer* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 94-95.

Tasavvuf bu noktada fıkhn detaylı olarak ele almayıp genel hükmünü belirttiği, içeriğinin doldurulmasını hayatın normal akışına bıraktığı bu alanları doldurur. Örneğin anne-babaya gösterilmesi gereken hürmet; misafiri karşılama ve ikram, mahlûkata karşı konulması gereken hakkaniyet ve şefkat; eş, dost, akraba ve komşularla ilişkilerde gözetilecek edep ve mürüvvet hep tasavvufun ele aldığı konular cümlesindedir. Bu anlamda tasavvufun bayraklaştırdığı “tazim li emrillah şefkat li halkillah”⁵⁴ olarak belirlenen genel prensibi konuyu en genel anlamda özetlemeye kâfi bir anlayış ortaya koyar.

Ukûbât bahsinde de fıkhn insanın öfke gücünün kontrolü ve terbiyesi için ise “ukûbât (ceza hukuku)” hükümleri getirdiğine; beşer olmaları hasebiyle insanların aralarında meydana gelecek dava ve muhakemelerde haklarının korunması için adaleti uygulamayı emrettiğine değinilmiştir. Tasavvufi düşüncede ukûbât bahsine “bireye dıştan gelecek cezalandırmanın tam olarak kâfi gelmeyeceği” düşüncesiyle yaklaşılır. Bu anlamda gerçekten de vicdan, hukukun cezalandıramadığı durumlarda insanın kendisine verebileceği en büyük cezaları gündeme getiren insana ait bir hassadır. Tasavvuf bireyin vicdanına hitap eder. Onu en derin otokritiğe tabi tutar. Nefs muhasebesi denilen husus tam da budur ki insanın yaşadığı herhangi bir durumla alakalı olarak kendi sorumluluğunu ve vebalini düşünmesini temin eder. Hiçbir mahkeme kişinin kendisini mahkûm ettiği cezadan daha ağır bir ceza veremez. Tasavvuf ölüm tefekkürüyle ahiret ve hesap düşüncesini daimî olarak canlı tutarak insanı her türlü haksızlığa, zulme ve irtikâba düşmemek üzere uyanık tutar. Tüm mahlûkatı kendisine emanet olarak gören, Yaratandan ötürü yaratılana sevgi, merhamet ve şefkatle bakan bir anlayışın haksızlık ve cevirden uzak kalmaya çalışacağı aşikârdır.

Diğer taraftan tasavvufî düşüncede insanın haksızlığa uğradığı durumlarda hakkını almak için mahkemeye başvurmak yerine af ve müsamaha yolunu tutması salık verilir. Takdir edilir ki bu durum üçüncü şahıslar için bir haksızlık söz konusu olduğu durumlar için geçerli değildir. Kişisel olarak bir sûfi kendisine yapılan bir haksızlığı affetmeli, haksızlık yapan kimse için de af ve mağfiret dilemelidir. Sûfi bu noktada kendisini öldürmek üzere hücum eden kardeşine karşı “*Andolsun! Sen beni öldürmek için*

⁵⁴ Allah’ın emrini ifa edip hürmet etmek ve tüm mahlûkata şefkat göstermek.

*elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.*⁵⁵ diyen Hz. Âdem'in (a.s.) oğlunu örnek alır. Yine o Yunus'un,

“Dervîş gönülsüz gerektir sövene dilsiz gerektir

Dövene elsiz gerektir arada ağyar gerekmez”⁵⁶ deyişine uygun bir hayat anlayışını teşkile çalışır.

3.2. İctimai Terbiye Açısından

Fıkıh ve tasavvufun toplumun nizamını temine dair gaye ve faydaları açısından konuyu şu minvalde açıklayabiliriz:

3.2.1. İbâdât: Topluma manevî huzurun hâkim olmasını sağlar; cemaatle namaz birlik şuurunu, birlikte hareket etmeyi; zekât, içtimâî yardımlaşma ve dayanışmayı; oruç, diğerkâmlığı öğretir. Onun için ibadetler, fıkıhın ilk ve en önemli mevzularını oluşturur.

Cemiyetin nizamına hizmet etmesi açısından ibadetler fıkıhın olduğu kadar tasavvufun da önem verdiği vasıtalaradır. Bir yönüyle Yüce Allah'a kulluğun izharı olan ibadetlerin diğer yandan ferdi ve içtimâî birçok yararı vardır. Tasavvufî düşünce toplumun salahının ferdin salahından geçeceğini savunur. Bu anlamda ferdin ibadetler vasıtasıyla ıslahı neticede toplumun ıslahına hizmet eder. İbadetlerin ferdin ıslahında rol oynayabilmesi içinse fikhî şartlarının tam anlamıyla yerine getirilmesi yanında ihlas kıvamında ifa edilmesi de gerekli görülmüştür. Örneğin zekât ibadetinin sadece malın bir kısmının muhtaç olanlara verilmesi şeklinde eda edilmesi ferdin ve dolayısıyla da toplumun nizam ve ıslahını teminde yeterli görülmez. Aynı cemiyette yaşayan toplum kesimlerinin kaynaşması, hemhal olması ve aynı kalbî duyguları paylaşabilmesi için zekâtını veren bir Müslümanın fakire karşı tevazu duygusu içinde ve zekâtını kabul ettiği için teşekkür halet-i ruhiyesinde olması salık verilir. Böylece ibadetin derûnunda barındırdığı manevi terakki vasıtaları ile ferdin ıslahını, bu yolla da toplumun ıslahını temine çalışır.

3.2.2. Münâkehât: Cenab-ı Hak, âlemi en mükemmel şekilde yaratmış, burada yaşamayı sürdürmek için gerekli şartları en güzel biçimde

⁵⁵ el-Mâide 5/28.

⁵⁶ Yunus Emre, *Hayatı ve Bütün Şiirleri*, haz. Abdülbâki Gölpınarlı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2006), gazel: 187.

tanzim buyurmuş ve bu âlemin nizamının takdir buyurduğu bir vakte, yani kıyamete dek bekasını irade eylemiştir. Nizam-ı âlemin bekası; insan türünün bekasına bağlıdır. İnsan türünün en güzel şekilde yeryüzünde hayatını sürdürmesi, doğum yoluyla neslin üremesine (tenâsül ve tevâ-lüd) bağlıdır. Bu ise kadın ve erkeğin izdivacına bağlıdır. Bu izdivaç; Hz. Âdem'den (a.s.) bugüne kadar câri ve meşru bir emirdir. İnsan türünün bekası, diğer canlılar gibi izdivaç olmaksızın birleşme ile de mümkündür fakat böyle gayrimeşru bir birleşme, neseplerin zayi olması gibi pek çok mefsedeti gerektireceğinden neslin devamı en güzel ve mükemmel şekilde gerçekleşmiş olmayacaktır. Dolayısıyla neslin devamının en kâmil ve güzel biçimde devamı ancak meşru evlilikle mümkündür. Kısaca; insan türünün devamı, fertlerin devamıyla mümkündür. Zira fertlerin kesintiye uğraması, esas olarak insan türünün yok olması sonucunu doğurur. İşte bu anlatılanlardan, fikhin münakehât kısmına olan ihtiyaç ortaya çıktığı gibi, bu bölümün fayda ve gayesi de anlaşılmış olmaktadır.⁵⁷

Evlilik meselesi tasavvuf erbabı arasında da tartışılmıştır. Bu tartışmada evlenmenin fayda ve sakıncaları mevzubahis olduğu gibi, evliliğin vakti ve şartları konusu da tartışma konusu olmuştur.

Malumdur ki tasavvufun ferdî planda temel iki gayesi mevcuttur ki bu iki gaye nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye olarak addolunmuştur. Nefis tezkiyesinin neticesinde elde edilmesi beklenen durum, nefsin aşırı ve ölçüsüz istek ve arzularının zabt u rapt altında tutulması, insanın şeriatın hudutları dâhilinde bir hayat sürmesi, haram ve şüpheli hususlardan uzak durmasıdır.⁵⁸ Bu neticeye ulaşmada evlilik de bir çözüm yolu olarak düşünülmüştür. Ferdin evlilik müessesesi içinde cinsel hayatını meşru bir şekilde sürdürmesi hem ferdin bireysel dindarlığına olumlu katkılarda bulunacak hem de meşru evliliklerden teşkil etmiş ailelerin oluşturacağı toplumun islahına amil olacaktır.

Mutasavvıflardan bir kısmı evliliğin maddi ve manevi sorumluluğundan çekindikleri için bundan uzak durmuşlar ve uzak durmayı tavsiye etmişlerdir.⁵⁹ Diğer bir kısmı ise bekârlığın fitnelerinden bahsederek evliliği

⁵⁷ Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/16.

⁵⁸ Muhammed Ali Yıldız, "Hüdâyî ve Bazı Tasavvufî Görüşleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62, (2019).

⁵⁹ İsmail Rusuhi, Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukara* (Kahire: Bulak Matbaası 1256), 186.

teşvik etmişlerdir.⁶⁰ Gazzâlî (ö. 505/1111), cimânın insan neslinin devamı için bir sebep olduğunu ve nikâhın amacının da oyun ve eğlence değil, çocuk edinmek ve zinadan korunmak olduğunu ifade eder.⁶¹ Sühreverdî ise evliliğin sebebinin nefsin ateşini söndürmek olduğunu düşünür: “Sadık müritler nikâh yolunu gözü kapalı değil basiretle seçerler. Onların nikâhtan maksatları nefsin ateşini söndürmektir.”⁶²

Görüldüğü üzere evlilik mutasavvıflarca fitratın bir gereği olarak ele alınmaktadır. Nefs, istek ve arzuların tamamı olarak tanımlanınca, bu istek ve arzuların karşılanması da fitratın bir gereği hâline gelmektedir.⁶³ Bu anlamda evlilik fitratın bir gereği olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁴ Fitrî olan bedensel arzu ve isteklerin yakıcı bir etkisi vardır. Nefsin tabiatı da budur. Bundan dolayı evlilik nefsin ateşini söndürmek için bir vesile olarak görülmüştür.⁶⁵

Evliliğin sebebi konusuna farklı bir derinlik katan Sühreverdî, manevî yönden olgunluğa ermiş kimselerin ve rûsuh sahibi âlimlerin ise başka bir takım özel sebepleri bulunduğunu kaydeder:

“Mânevî olgunluğa ermiş sûfilerin ve ilimde rûsuh kesb etmiş âlimlerin de evlenmelerinin kendilerine göre özel sebepleri vardır. Çünkü böylelerinin nefisleri uzun mücadele, murakabe ve riyazetten sonra itminana ermiş, kalpleri sekînet bulmuştur.”⁶⁶ Anlaşılacağı üzere evliliğin nefsin ateşini söndürmek gayesiyle düşünülmesi genel bir sebep olarak zikredilmiştir.⁶⁷ Çünkü manen makamlar kat etmiş sûfilerin bundan farklı olarak birtakım kendilerine has sebepleri bulunmaktadır.⁶⁸ Bu makama erişmiş sûfilerin evliliği nefsin ateşini söndürmekten öte bir amaç için düşündüklerini ifade eden Sühreverdî, konuyu şu şekilde izah eder:

⁶⁰ Hacı Bektaşî Veli, evliliği gerekli görenlerdendir. O, evlenmeyi şeriatın bir emri olarak izah eder. Hacı Bektaşî Veli, *Makalât*, haz. Ahmet Tekin (İstanbul: Kelam Yay., ts.), 41.

⁶¹ Gazzâlî, *Meâricü'l-Kuds* (Hakikat Bilgisine Yükseliş), çev. Serkan Özburun (İstanbul: İnsan Yay. 2002), 73.

⁶² Sühreverdî, *Avârif* (Nafiz Paşa, 821/1), 54b.

⁶³ Şah Velîyullah Dihlevî, *İslam Düşünce Rehberi*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: Yeni Şafak 2003), 2/314.

⁶⁴ Süleyman Derin, “Tasavvufî Yolda İlerlemeye Bir Engel Olması Açısından Evliliğin Reddi ve Mânevî Evlilik”, *İlmi Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf* 6 (2001), 211-225.

⁶⁵ Adem Çatak, *Şihabeddin Sühreverdî, Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2021), 355.

⁶⁶ Sühreverdî, *Avârif* (Nafiz Paşa, 821/1), 54b.

⁶⁷ Kurtubî, *el-Camiu*, 3/414.

⁶⁸ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukara*, 190.

“Sûfîlerden biri şöyle der: “Kalplerin istekli ve isteksiz olduğu zamanlar vardır. İsteksiz olduğu zamanlar yumuşaklıkla canlandırılır. Aşırı istekli olduğu zaman, “elest bezmindeki” ahdine döndürülür. Böylece çok azı dışındaki kalpler daima istekli hâlde kalır. Kalplerin istekli hâlde devamı ancak nefislerin itminanı ve kalp ile çekişmeden alıkonması, nefislerin kalplere saldırmasının terki ile olur. Nefisler itminana erip hafif-meşrep-lik, Hakk’tan uzaklaşma ve dağınıklıktan kurtularak istikrar kazanınca hakları çoğalır. Belki haklardan haz duyar hâle gelir. Çünkü hakkı yerine getirmede itaat, hakkını almada bir genişlik vardır.”⁶⁹

Anlaşılabacağı üzere kalplerin zikrullahı istekli olmaları için nefsin itminanı ve bu suretle kalp ile çekişmeden alıkonulması gerekli görülmektedir. Nefisler itminana erince kalplere saldırımayacak ve bu sayede kalpler daima zikre istekli hâlde bulunacaklardır. Manevî olgunluğa ermiş sûfîlerin evliliği tercihi işte bu sebeptedir.

Buradan hareketle zikredilen sebeplerin arasında temel bir fark ortaya çıkmaktadır. Birinci sebepte nefsin şerrinden çekinildiği için evlilik düşünülürken, ikinci sebepte ise nefsin kalp ile anlaşması ve bu sayede de zikrullah için kalbe yardımcı olması gündemdedir.

“Bu saydıklarımız, sûfiyye ilminin inceliklerindedir. Onlar, nefse hazlarını tattırmak için mubah olan nikâhta bir beis görmüyorlar. Çünkü nefislerin hastalıkları kendilerine ilaç oluncaya kadar arzularına zıt gitmeye devam edilir. Sonunda mubah istekler ve meşru zevkler, ona zarar vermez hâlde gelir, azimetlere karşı gücünü azaltmaz olur. Tezkiyeye ermiş nefisler, nasibi olan hazlara eriştiğinde kalplerin inşirahı artar. Kalp ile nefis arasında anlaşma meydana gelir ve birbirlerine şefkat gösterirler, birinden diğerine ulaşan haz artar. Kalp, hazz-ı ilâhîden nasibini alınca nefse itminan hilati giydirilir ve böylece kalbin sekîneti, nefsin itminanı artar. Kalp, müşfik komşunun ancak komşusunun huzuruyla rahata ermesi gibi nefsin nasibini almasıyla rahata erer.”⁷⁰

Görüldüğü üzere evlilik, nefsin itminanını artıracak bir unsur olarak takdim edilmektedir. Nefsin nasibi olan mubah hazlardan faydalanarak itminana ermesi kalbin sekînetine yardımcı olmakta ve kalbin daimî zikrullah hâlinde kalmasını temin etmektedir.

⁶⁹ Sühreverdî, *Avârif* (Nafiz Paşa, 821/1), 54b.

⁷⁰ Sühreverdî, *Avârif* (Nafiz Paşa, 821/1), 54b.

3.2.3. Muâmelât: İnsan; hayatını doğru bir şekilde sürdürebilmek için beslenme, giyinme ve barınmaya, dolayısıyla bunları üretecek iş ve mesleklere muhtaçtır. İnsan; beslenme alanında ziraat, ekip biçme ve pişirme; giyinme konusunda, dokuma ve dikme; barınma hususunda evler inşa etme gibi birtakım sanatlara muhtaçtır. Zira o gıdasız, libassız ve meskensiz yaşayamaz ve açlıktan, soğuk ve sıcaktan telef olup gider. İnsanın hayatını sürdürebilmesi için gerekli maddeler tabiatta mevcuttur. Fakat bu maddelerden faydalanabilmek çoğunlukla onların üzerinde tasarrufta bulunmaya bağlıdır. Bu tasarruf ise pek çok zanaatı gerektirmektedir. Mesela tabiatta mevcut olan taş, ağaç ve demir gibi şeylerden insanın faydalanabilmesi, bunların üzerinde birtakım sanatların icrasına bağlıdır. Bu sanatları icra etmek ise yardımlaşmaya ve ortak iş yapmaya dayanır. Bundan dolayı denilmiştir ki: “Senin gafletle yediğin bir lokma yemekte dokuz yüz işçiye muhtaçsın ki onlar lokmanın meydana gelmesi için çalışsınlar.”⁷¹

İşte bu tür üretime dayalı işlerin, tek bir kişinin kuvvetiyle husûle gelmesi mümkün olmadığı için, insan fertleri arasında yardımlaşma ve birbirleriyle ortak çalışma zorunluluğu doğar. Yani hiçbir fert, kendisine lazım olan her şeyi bizzat ve tek başına yapmaya muktedir değildir. Bir kimse hem tarlayı nadas ve buğdayı ekmek, hasat etmek, ayıklamak, öğütmek ve ekmek yapmakla meşgul olsa, saban ve diğer çiftçilik aletlerini bizzat yapmaya muktedir olamayacağı gibi, elbisesi, hane ve meskeni için de durum aynıdır. Buna binaen, satın almak ve kiralamak gibi hükümler meşru olmazsa, bunları hemcinsi olan diğer insanlardan yalvararak almaya, şayet bu şekilde de alamazsa nihayetinde hemcinsiyle savaşılarak elde etmeye mecbur olur. Hâlbuki dünyanın nizam üzere devamı bu şekilde mümkün olmaz, insanlar birbirlerini yok ede ede yeryüzünden tamamen silinirler.⁷²

Her şahıs kendisine uygun gelen ve sevdiği şeyleri ister, onların peşinde koşar; kendisine sıkıntılı gelen ve nefsinin sevmediği şeyleri de istemez, kendisinden uzaklaştırmak ister veya onlardan kaçır. İşte insanlar isteklerini elde etmede, istemediklerinden uzaklaşmada bazı kurallara ihtiyaç duyarlar. Bu kaidelere riayet, hem insanların kendi hayatlarına bir nizam sağlayacak, hem de diğerlerine karşı haksızlık yapmalarını önleyecektir. Mevzubahis edilen kurallar İslam hukuku dairesi içinde muâmelât olarak

⁷¹ Ali Haydar, *Düreru'l-hükkâm*, 1/18-19.

⁷² Ali Haydar, *Düreru'l-hükkâm*, 1/17-18.

ele alınarak genişçe işlenmiştir. Muâmelât bahsinin toplumun hayatını tanzim ve salahında oynadığı rol açıktır.⁷³

3.2.4. Ukûbât: Yukarıda bahsedilen nizamın devamlı olabilmesi için ceza hükümlerinin tertip edilmesi zorunlu olmuştur. Şöyle ki insanlara ait olan bütün menfaatlerin korunması, onlara karşı haksızlık ve saldırıda bulunanlara öngörülecek caydırıcı cezalarla mümkündür. Cezaların temel gayesi; din, akıl, mal, can, neseb ve ırzların korunmasıdır. Cana veya organlara karşı saldırılarda kısas cezası insan varlığının (vücutun) korunmasına yöneliktir; zina cezası soyların korunmasına, kazif cezası namuslarını korunmasına; hırsızlık cezası malların, içki içme cezası ise aklın korunmasına yönelik olarak meşru kılınmıştır. Ukûbâtın meşruiyetini, yani işlenen suçlara ceza verileceğini bilmek, yasak edilen fiili işlemekten menedeceği gibi, yasaklanmış fiili işleyen kimseye ilgili cezaları vermek de o fiili tekrar işlemekten meneder.⁷⁴

Tasavvuf ise ferdi vicdanen eğiterek başta kendisine daha sonra da başkalarına karşı her türlü zulümden uzak tutmayı hedefler. Bu amacı gerçekleştirmek üzere ahiret hayatı bağlamında hesap ve mizan sahnelerini ferdin gündeminde sürekli canlı tutar. Tefekkür-i mevt uygulamasıyla ölüm hadisesini hayata bakışının merkezine yerleştirir. Tüm nimetleri ve güzellikleriyle birlikte dünya hayatının faniliği, insanın bu âlemde muvakkat bir süre misafir bulunduğu gerçeğini bir bilinç haline getirmeye çalışır. Bu tefekkürlerle tezyin edilmiş bir ferdin başta kendisiyle olmak üzere Rabbi ve tüm mahlûkatla hak ve adalet üzere bir ilişki kurmasını hedefler. Bu hedefi gerçekleştirmiş bir birey, Rabbine karşı büyük bir şükür ve mahviyet halinde kulluk görevlerini ifa ederken, kendisine verilmiş bulunan beden, sıhhat, mal ve her türlü nimetin doğru şekilde kullanımına dikkat eder. Diğer insanlarla ilişkilerinde ise her hak sahibine hakkını vermenin kulluğun bir icabı olduğunu, aksine hareketin ahirette hesaba ve dolayısıyla ikab ve azaba sebep olacağını yakinen bilir. Bu idrak onu her türlü zulüm ve haksızlıktan uzak tutar.

Ukûbât bahsi hak tanımaz ferdin kendisi ve tüm mahlûkata karşı haddini aşması ve zulme meyletmesini engellenmek üzere vazedilmiştir. Tasavvufi eğitimle terbiye edilmiş bir ferdin ukubât bahsinde serdedilen

⁷³ Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/17-18.

⁷⁴ Ebü'l-Hasen Alâüddin Ali b. Halil et-Trablusî, *Mu'inü'hükkâm fî mâ yeterrededü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 169-170; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/20.

cezalardan önce vicdanî mülâhazalarla her türlü zulüm ve haksızlıktan uzak durması beklenir.

Sonuç

Gaye, hayatın anlamı ve varlığın özüdür. Dolayısıyla hiçbir davranış gayesiz düşünülemez gibi, bu davranışların esası olan bilgiler ve bu bilgilerin belli bir çerçevede disipline edilmiş halini teşkil eden müdevven ilimler için de aynı durum söz konusudur.

İslam ilim tarihine bakıldığında, hususiyle ilk asırda ilmin bir bütün olarak değerlendirildiği ve bu şekilde tahsil, tedris ve amele konu edildiği söylenebilir. Zira ilmin konusu olan *din* bir bütündür. Ancak bir bütün içerisinde düşünülen ve yaşanmaya çalışılan dinî malumatın çok boyutlu olduğunun da gözden uzak tutulmadığı anlaşılmaktadır. Çeşitli dâhilî ve haricî sebeplerle akıl ve kalplerin dağılmaya meyli neticesinde ilimlerin tedvin ihtiyacı zuhur etmiş ve şer'î ilimlerin tedvini isim, konu, tanım ve gaye gibi unsurlar dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir.

İlk dönemlerde akaid, fıkıh ve tasavvufun en geniş anlamıyla *fıkıh* olarak değerlendirildiği görülmektedir. İtikâdî fıkha, *fıkıh-ı ekber*, *ilm-i tevhid* ve *ilm-i kelâm*; amelî fıkha *ilm-i şer'î* ve *ahkâm*; itikad ile fiiller arasındaki vicdanî münasebetleri tasfiye ve terbiye edecek olan ilme ise *ilm-i ahlâk* ve *tasavvuf* denmiştir. Nitekim İmam Ebû Hanîfe'nin tanımı bu minvaldedir. Köken itibarıyla sıkı irtibatları olan fıkıh ve tasavvuf ilminin zamanla ıstılah ve gaye gibi noktalardan daha özel alanlara evrilmesi söz konusu olsa da ilk asırlardaki bu sıkı irtibatın devam ettiği, özellikle bu iki ilmin gayeleri üzerinden takip edilebilir mahiyettedir.

Dinin nihai gayesi iki cihan saadeti olunca, akaid, fıkıh ve tasavvuf ilmi bu dini anlama ve yaşamayı konu ve amaç edindikleri için, onların da nihai hedefleri din ile aynı olmuştur. Kısaca *saâdet-i dâreyn* olarak ifade edilen bu gaye yahut hedef, her iki ilmin hatta bütün ilimlerin genel ve uzak amacını oluştururlar. Bunun yanında söz konusu ilimlerin özel ve yakın gaye ve faydaları vardır ki bunları ilmî ve amelî olarak takrir etmek münasip olsa gerektir. Her iki ilim de taliplerini ilmî bakımdan istikamete, amelî olarak da ilahi rızaya uygun bir hayat yaşamaya sevk gayesi gütmektedirler. Bu gayeler de gerek fert ve gerekse toplum boyutunda tezahür edecek bir mahiyete sahiptirler. Ferdin akıl, şehvet ve gazap

güçlerini terbiye noktasında büyük oranda aynı hedefe sahip olan fıkıh ve tasavvuf, mesele cemiyet hayatına intikal edince de büyük oranda beraber yürümektedirler. İçtimai hayatın ibadetler, aile hukuku, muâmelât ve ceza alanları açısından bakılınca da fıkıh ve tasavvufun birbirini destekleyip tamamlayan gayelere odaklandıkları görülmektedir.

Dinin; hayatın her alanını kuşatan üç boyutunu tetkik eden ilimlerden fıkıh ve tasavvufun gaye ve fayda bakımından karşılaştırılmaya çalışıldığı bu makalede, tespit edilebilen hususlar itibarıyla iki ilmin, bir hakikatin farklı boyutlarını ele alan disiplinler olduğunu vurgulamak uygun olsa gerektir. Bu vesileyle denilebilir ki bir Müslüman her ne kadar mükellef olduğu ilimleri ayrı birer alan olarak tahsil etme durumunda ise de bunları bir bütün olarak yaşar, yaşamalıdır. Dindeki tevhid ilkesi bunu gerektirir.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The authors declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Yazar Katkıları / Author Contributions: Fetullah Yılmaz %50, Adem Çatak %50.

Kaynakça

- Abdussettar Efendi, Kırımlı. *Medhal-i Fıkıh*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1299.
- Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. 4 cilt. İstanbul: Matbaa-i Tevsi-i Tıbbât, 1330.
- Ankaravî, İsmail Rusuhi. *Minhâcü'l-Fukara*. Kahire: Bulak Matbaası. 1256.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: MÜ İFAV Yayınları. 1998.
- Attar, Feridüddin. *Tezkiretü'l-evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Semerkand Yay. 2015.
- Babanzâde, Ahmed Naim. *Sahîh-i Buhârî Tecrîd-i Sarîh Terceme ve Şerhi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 1982.
- Çatak, Adem. *Şihabeddin Sühreverdi, Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yay. 2005.
- Demirdaş, Öncel. "Riyazet Eğitimi ile Gerçekleşen Manevî Olgunluk". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/1 (2011), 79-90.
- Derin, Süleyman. "Tasavvufi Yolda İlerlemeye Bir Engel Olması Açısından Evliliğin Reddi ve Mânevî Evlilik". *İlmi Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf* 6 (2001), 211-226.

- Dursun, Akif. *Tasavvuf Fıkıh İlişkisi*. İstanbul: Nuh Yayınları, 2021.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Sayda: el-Mektebetü'l-asriyye, ts.
- El-Heysemî, Ebu'l-Hasen Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman. *Mecme'u'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid*. Thk. Hüsamüddin el-Kudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.
- Et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musâ b. Ed-Dahhâk. *el-Câmiu'l-Kebir Sünenü't-Tirmizî*. Thk. Beşşâr İvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *Öğrencinin Rehberi*. çev. Abdullah Suat Demirtaş. İstanbul: Semerkand, 2016.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *Meâricü'l-Kuds (Hakikat Bilgisine Yükseliş)*. çev. Serkan Özburun. İstanbul: İnsan Yay., 2002.
- Hacı Bektaşî Veli. *Makalât*. haz. Ahmet Tekin. İstanbul: Kelam Yay., ts.
- Hacı Reşid Paşa. *Rûhu'l-Mecelle*. 8 cilt. Dersaadet: Matbaa-i Hayriye. 1326.
- Hatîb el-Bağdâdî. *Târihu Bağdad*. 24 cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye. 1417.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz b. Ahmed. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1412/1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. nşr. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyeye, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, 1414.
- İbn Teymiye, Takıyyüddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. 35 cilt. Medine: Mecma'u'l-Melik Fehd, 1416/1995.
- İzmirli İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. 2 cilt. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1339-1341.
- Kinnevcî, Ebu't-Tayyib Muhammed b. Hasen. *Ebcedü'l-ulûm*. Kâhire: Dâru İbn Hazm, 1423/2002.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr Şemsüddîn. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 2. Basım, 1384/1964.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fi ilmi't-tasavvuf*. haz. Maruf Zerrik-Ali Abdulhamid Baltacı. Beyrut: Daru'l-Hayr, 1993.
- Mâcevî, Fadlullâh b. Eyyûb. *el-Fetâva's-şüfiyye fi tarihi'l-Bahâ'iyye*. İstanbul: Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, 1994.
- Mehmed Seyyid. *Usûl-i Fıkıh Medhal*. İstanbul: Matbaa-i 'Âmira, 1333.
- Mehmed Seyyid. *Usûl-i Fıkıh Dersleri Mebâhisinden İrâde, Kazâ ve Kader*. İstanbul: Kader Matbaası, 1338.
- Muhammed Ebû Zehra. *İslâm Hukuku Metodolojisi*. çev. Abdülkadir Şener. Ankara: Fecr Yayınları, 6. Basım, 1994.
- Mustafa Sabrî. *Zübdetü'l-fıkıh*. Şumnu: P. Penef Matbaası. 1943.
- Sâlihî, Ali Receb. *Tahkîku mebâdii'l-ulûmi'l-ehade aşer*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye. 2009.
- Seyyid Nesîb. "Hanefî Fıkımın Esasları, Kıyas ve Borçla İlgili Meseleler-I". sad. Fetullah Yılmaz. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2016), 226-241.

- Sühreverdî, Ebu Hafs Ömer b. Muhammed. *Avârifü'l-Me'ârif*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 428/1, 1a-209b.
- Süleyman Sırrı, İçelli. *Medhal-i Fıkıh*. Kostantiniyye: Matbaa-i Ebu'z-Ziyâ, 1329.
- Şah Veliyyullah Dihlevî. *İslam Düşünce Rehberi*. 2 Cilt. çev. Mehmet Erdoğan. İstanbul: Yeni Şafak 2003.
- Topbaş, Osman Nuri. *Altın Silsile*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2017.
- Topbaş, Osman Nuri. *İmandan İhsana Tasavvuf*. İstanbul: Erkam Yay., 2017.
- Trablusî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Halîl. *Mu'înü'hükkâm fîmâ yeterededü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur'ân Dili*. 10 cilt. İstanbul: Yenda Yayın Dağıtım, ts.
- Yıldız, Muhammed Ali. *Akşemseddin'de Allah, Kâinat ve İnsan*. Ankara: Kalem Neşriyat, 2017.
- Yıldız, Muhammed Ali. "Hüdâyî ve Bazı Tasavvufî Görüşleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019), 1858-1871.
- Yıldız, Muhammed Ali. *Osmanlı'nın Bilgeleri -8- Akşemseddin*. İstanbul: İlke Yayınevi, 2017.
- Yıldız, Muhammed Ali. "Vanlı Bir Kürt Sûfi: Feqîyê Teyran". *İlahiyat Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler*. ed. Veli Atmaca-Fevzi Rençber. Ankara: Gece Yay., 2019.
- Yılmaz, Fetullah. *İslam Hukukunda Vesail-Makasid İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Yılmaz, Fetullah. "Fıkıh İlminde Mesele Kavramı". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/1 (2016), 189-217.
- Yunus Emre. *Hayatı ve Bütün Şiirleri*. haz. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2006.